

ZGODOVINA LJUBLJANSKIH OPEKARN OD XVI. STOLETJA DO LETA 1731

IVAN SLOKAR

Zaradi svojevrstnega naključja je izšel v Kroniki najprej II. del Slokarjeve razprave o ljubljanskih opekarnah (prim. Kronika, let. VIII, št. 2, str. 40—50, »Zgodovina ljubljanskih opekarn od leta 1732 do leta 1860«, šele sedaj pa njen 1. del. Slike, objavljene v II. delu, se nanašajo na sedanji I. del. S tem je zaključena razprava o teh manufakturah v Ljubljani.

Uredništvo

V Ljubljani srečamo opekarne že v začetku XVI. stoletja. Te obrate je imelo mesto samo. Leto, ko so začele obratovati mestne opekarne, se ne da točno ugotoviti. Leta 1524 je sklenil magistrat, naj oddajajo cerkveni ključarji les pri Sv. Petru in opeko proti plačilu v gotovini meščanom, ki to potrebujejo. Ker je o tem sklepal magistrat, se ne more ta sklep nanašati na drugo opeko kot na tisto iz mestnih opekarn; iz tega sledi, da so le-te morale takrat že obstajati. Mesto je imelo najbrž že takrat dve opekarni, ker je magistrat 4. novembra 1547 povišal plačo opekarniškemuo mojstru *zgornje opekarne*. Zgornja opekarna je stala tam, kjer je sedaj hiša št. 18 v Kolezijski ulici, spodnja je pa bila v sedanji Švabičevi ulici št. 15. Opekarni sta omenjeni tudi leta 1552, ko so morali mestni podložniki za tlako prevažati opeko na mestna gradbišča. V mestnem arhivu je ohranjen opekarnarski red iz leta 1557, ki je določal prodajne cene za opeko in plačo za opekarnarskega mojstra. Ta red vsebuje cene, po katerih se prodaja opeka nemeščanom v Ljubljani in kupcem na deželi in v tujih krajih ter nižje cene za prodajo opeke meščanom. Razlika med meščansko ceno in tisto za nemeščane je bila precejšnja in je znašala pri glavnih vrstah opeke 15 do 25 odstotkov.

Po ceniku iz leta 1557 je znašala prodajna cena za:

1000 zidakov za nemeščane 2 gld 20 kr, za meščane 1 gld 45 kr;

1000 strešnikov za nemeščane 3 gld 30 kr, za meščane 2 gld 55 kr;

1000 dvojnih zidakov za nemeščane 4 gld 20 kr, za meščane 3 gld 20 kr;

1000 žlebakov za nemeščane 5 gld, za meščane 4 gld.

Opekarniški mojster je kot upravitelj opekarne dobival za izdelavo in peko vsake vrste opeke določeno vsoto tako n. pr. za 1000 zidakov 1 goldinar. Poleg tega je dobival za vsako peko dva goldinarja in končno za opeko, razbito v teku leta, ki se ni mogla prodati ali vsaj ne po določeni ceni,

kot odškodnino 3 goldinarje 30 krajcarjev. Od teh svojih dohodkov je moral mojster plačevati delavce. Opekarni sta izdelovali razne vrste opek in sicer zidake, opeke za oboke, ploščnate opeke, opeke za napušče, dvojne zidake, zelo velike zidake, opeke za tlak, planetne opeke, strešnike in žlebake.

Obračun prejemkov in izdatkov opekarn je potekal po katedralističnem sistemu, tako da so knjižili med prejemke izkupiček za prodano opeko, med izdatke pa stroške za dovoz drv in peska ter mezde za izdelavo in peko. Mesto je dobivalo opeko brezplačno za lastne potrebe, kar je imelo včasih odločilen vpliv na višino prejemkov. Ker pa množina opek, dobavljenih mestu, ni evidentirana, je že zaradi tega nemogoča ugotovitev čistega donosa opekarn, zlasti še ker računni ne navajajo preostale zaloge opek iz prejšnjega leta niti množine v tekočem letu neprodane opeke.

Naslednja razpredelnica naj poda sliko o prejemkih in izdatkih za 26 let v razdobju 150 let od leta 1581 do leta 1731:

Leto	Prejemki gld.	Izdatki gld.	Prebitek + ali primanjkljaj —	Celotni mestni prejemki gld.
1581	1057	726	+ 331	4437
1594	687	686	+ 1	5803
1599	712	721	— 9	4176
1602	772	838	— 66	6627
1609	1052	878	+ 174	6957
1614	1542	1054	+ 488	16479
1619	1566	1247	+ 119	10011
1624	987	752	+ 232	8159
1629	1721	981	+ 740	7551
1634	2029	1057	+ 992	6903
1639	2088	907	+ 1181	19207
1647	1759	876	+ 883	16571
1653	2000	919	+ 1081	6267
1659	2144	1049	+ 1095	ni podatkov
1667	2072	1004	+ 1068	ni podatkov
1672	1933	1223	+ 710	ni podatkov
1680	2088	1500	+ 588	ni podatkov
1683	1149	1404	— 255	ni podatkov
1689	2421	2098	+ 323	ni podatkov
1698	2938	1828	+ 1110	8888
1701	1783	1822	— 39	7475
1708	1458	1092	+ 366	8656
1713	1664	1507	— 157	13896
1719	422	1105	— 683	12529
1724	4007	1563	+ 2444	10103
1731	3596	2350	+ 1246	25318

Kako odločilen vpliv so imele potrebe mesta, je razvidno iz številke za leto 1719, ko so zaradi zidave novega rotovža padli prejemki na najnižjo stopnjo. Višina prejemkov je bila odvisna tudi od razmerja med opekami, pro-

danimi po nižjih meščanskih cenah, in opekami, prodanimi po normalnih cenah. Čim več jih je bilo prodanih meščanom, tem nižji je bil znesek skupnih prejemkov in obratno. O tem pa nimamo podatkov.

Številke o izdatkih tudi niso točne. Mnogi izdatki niso šli v breme opekarn, ampak v breme splošnega mestnega proračuna. V to rubriko spadajo izdatki za popravila, za nove investicije, za nabavo inventarja in pod. Leta 1671 je plačalo mesto za nabavo dveh konj, voza in pritiklin za opekarni kar 111 goldinarjev. Leta 1665 se je podrla streha ene opekarne. Popravilo je plačalo mesto. Leta 1697 je podrl veter streho ene opekarne ter je strešno ogrodje razbilo opeko, ki je bila v peči pripravljena za peko. Poleg stroškov za popravilo strehe je magistrat plačal tudi odškodnino opekarniškem mojstru za razbito opeko. L. 1701 je uničil požar 30.000 opek, za kar sta dobila opekarniška mojstra od magistrata 15 goldinarjev odškodnine. Največje izdatke je imel v tem razdobju magistrat leta 1648, ko so iztrošeno gornjo opekarno podrli in postavili novo. Stroški so znašali 473 goldinarjev, ne upoštevajoč vrednost za to porabljene opeke.

V večini let sta dobila opekarska mojstra, ki sta bila magistratna funkcionarja, novoletno nagrado od dveh do dvaindvajset goldinarjev.

Obe opekarni sta uporabljali za peko tja do začetka XVIII. stoletja drva iz Mestnega loga, pri čemer sta imeli izdatke le za sekane in dovoz, medtem ko jih magistrat ni obremenjeval za vrednost drv. Pri veliki porabi drv v opekarniških pečeh so na ta način izkazane mnogo nižje postavke med izdatki. Kako pomembni bi bili ti izdatki, naj ilustrirajo naslednje številke za nekatera leta, ko sta morali opekarni v XVIII. stol. kupovati drva.

Leto	Skupni izdatki opekarn gld.	Od tega za nakup drv gld.	V % vseh izdatkov
1706	1479	355	24
1707	1750	565	32
1709	1315	275	21
1710	1579	284	18
1712	1592	154	8
1716	1958	511	26
1717	2168	590	18
1718	1567	425	27
1720	1705	895	52
1722	1610	877	54
1723	1598	707	44
1724	1565	751	47
1725	1335	525	39
1726	1323	457	35
1727	1648	755	45
1728	1184	551	45
1730	1537	677	44

Če prištejemo za vso dobo XVI. ter XVII. stoletja, ko so opekarne črpale drva brezplačno iz Mestnega loga, tem odstotkom ustrezn ekvivalent za drva, bi rezultiral za večino let občuten primanjkljaj ali pa le neznamenit presežek. Tudi magistratu so se končno zdeli izdatki za drva previsoki. Leta 1725 sta napravila dva mestna registratorja na opekarnah preiskavo zaradi pretirane uporabe drv. Zato je dobil vsak od njiju posebno nagrado v znesku 10 goldinarjev.

Koristi, ki jih je imel magistrat od dohodkov opekarn za mestni proračun, so se pa znižale še za vrednost opek, ki jih je magistrat poklanjal raznim prosilcem ali pa jim dovoljeval izredne popuste. Vsi ti zneski so obremenjevali mestno blagajno, ne pa opekarne. V tem pogledu je bil ljubljanski magistrat prav radodaren. V ilustracijo naj služijo le nekateri primeri te vrste. Leta 1569 je magistrat poklonil učitelju nemške Komende 200 zidakov, 1605 nekemu meščanskemu krojaču 2000 opek, županu 4000 kosov, 1607 kapucinskemu samostanu 30.000 opek, 1608 nekemu meščanskemu peku četrtino kupljenih strešnikov, 1611 mestnemu pisarju 1000 dvojnih in 2000 navadnih zidakov, 1658 bosonogim redovnikom 15.000 opek, 1660 samostanu sv. Avgušтина 15.000, 1662 samostanu sv. Klare v Škofji Loki 15.000 opek v vrednosti 105 gold. Istega leta 1662 je poklonil magistrat nekemu meščanskemu krojaču 500 opek, leta 1663 nekemu meščanskemu jermenarju 500 opek; 1567 je spregledal nekemu meščanskemu vrvarju tretjino že prejetih in tretjino opek, ki jih bo še vzel, leta 1668 je poklonil kapucinom 5000 zidakov, leta 1675 je dovolil frančiškanskemu samostanu tretjino popusta za dobavljene strešnike, leta 1677 je poklonil samostanu bosonogih redovnikov 3000 zidakov »kljub temu, da je bil ta samostan dotlej že večkrat deležen takih poklonov in popustov«. Leta 1687 je dal magistrat brezplačno opeko za popravilo strehe sv. Florijana, ki jo je bila uničila eksplozija smodnišnice. Leta 1702 je poklonil magistrat Janezu Jakobu pl. Kuenburgu 100 strešnikov za razne usluge v mestnih zadevah. Leta 1704 je dovolil za dobo 12 let letno po 10.000 zidakov kot prispevek za gradnjo ljubljanske stolnice. Leta 1711 je dobil neki meščanski pasar 1000 strešnikov, kapucinski samostan 800 strešnikov in 200 zidakov, cerkev sv. Florijana 600 zidakov in škofijsko semenišče 100 gld. popusta. Leta 1712 je dobil samostan sv. Avgušтина pred Špitalskimi vrati poklonjenih 1000 strešnikov za popravilo samostanske strehe. Leta 1713 je dobil celo grof Lamberg

brezplačno 1500 opek. Leta 1720 je samostan sv. Avgušтина ponovno brezplačno dobil 2000 in še posebej 1000 zidakov za nov cerkveni stolp in 1721 so dobili kapucini ponovno 2000 kosov.

Radodarnost magistrata je šla torej večinoma v korist samostanov in cerkva in se pri tem ni omejala na Ljubljano, ker so bile teh poklonov deležne tudi take ustanove izven Ljubljane.

Mnogo manj radodaren pa je bil magistrat v razmerju do delavcev. Opekarski delavci, ki so leta 1660 dostavili 52.000 opek na mestna gradbišča, so prosili, naj bi se jim za ta trud dovolila nagrada. Magistrat jim je res dovolil nagrado v znesku 5 goldinarjev, toda »brez prejudica« za bodoče take primere. Do mojstrov je bil pa bolj širokogruden. Leta 1690 je strela upepelila hišico, ki si jo je postavil opekarski mojster v bližini opekarne. Zato mu je magistrat dovolil 8 gld. podpore. Zgodilo se je tudi n. pr. leta 1712, da je magistrat dovolil opekarniškem mojstru posebno odškodnino v znesku 4 goldinarjev, ker je tega leta porabil za mestne stavbe čez 40.000 opek.

Kako močno so vplivali prodaja po meščanski ceni ter pokloni in deputati za člane mestnega sveta na donos opekarn, nam naj ponazorijo zadevni podatki za leto 1688. V tem letu je znašala prodaja opeke:

Strešniki	Zidaki	Obočna opeka	Zlebaki
100.400	144.800	151.000	1.700

Od te množine je bilo prodanih po meščanski ceni, darovanih ali pa danih kot deputat:

Strešniki	Zidaki	Obočna opeka	Zlebaki
45.740	86.750	65.000	450

Torej pri strešnikih nekaj manj kot polovica, pri zidakih pa skoraj 60% vseh prodanih kosov.

Iz vseh teh razlogov ni mogoče iz razpredelnice na strani 157 ugotoviti pravega razmerja med prebitkom ali primanjkljajem opekarn in celotnimi mestnimi prejemki in koliko je izkazani prebitek opekarn predstavljal tudi resničen prispevek k mestnim prejemkom.

Območje mestnih opekarn, ki sta imeli v Ljubljani pravi monopol, ni bilo omejeno le na Ljubljano. Dobavljali sta svoje izdelke tudi v druge kraje. Leta 1608 sta prodali 1000 zidakov na Vrhniko, leta 1634 2000 strešnikov v Škofjo Loko za streho grajskega stolpa¹ in leta 1723 55.800 strešnikov za špital v Škofji Loki.

Produkcija opeke ni bila vedno enaka. Obe opekarni sta izdelali:

leta 1637	401.504 opek vseh vrst
leta 1638	392.192 opek vseh vrst
leta 1644	303.987 opek vseh vrst
leta 1658	455.842 opek vseh vrst
leta 1674	587.506 opek vseh vrst
leta 1686	485.314 opek vseh vrst

V vsaki peči so pekli opeko navadno petkrat na leto. Vsaka peka je dala okoli 44.000 opek. Proizvajali so največ zidakov. Po številu so sledile opeke za oboke in strešniki, medtem ko so se druge vrste proizvajale le v manjših množinah.

Število zaposlenih opekarniških delavcev se je pri vsaki opekarni gibalo med 7 in 11. Dnevna mezda je znašala leta 1657 za delavce, ki so kopali ilovico, 10 krajcarjev, za tiste, ki so delali opeko, pa 12 krajcarjev. Leta 1664 je znašala 10 krajc. za navadna dela, pri delu na kalupih za mojstre 12 krajc., za pomočnike pa 10 krajc. Z odločbo magistrata z dne 17. maja 1682 je bila mezda zvišana in sicer za pomočnike na 12 krajc., za mojstre pa na 14 krajc.

Od časa prvega ohranjenega cenika iz leta 1557 do leta 1630 se je opeka precej podražila. Leta 1630 je znašala cena za 1000 kosov:

vrste opeke	cena za nemeščane	cena za meščane
dvojni zidaki	9 gld.	6 gld. 40 kr.
zidaki ali obočniki	6 gld. 40 kr.	4 gld. 40 kr.
strešniki	8 gld.	5 gld. 20 kr.
žlebaki	15 gld.	12 gld.
opeke za tlak	12 gld.	8 gld.

Nemeščani so torej plačevali opeko za 35 do 50% dražje kot meščani.

Cene so se tudi nadalje dvigale. Leta 1665 so znašale za 1000 kosov:

vrste opeke	cena za nemeščane	cena za meščane
dvojni zidaki	9 gld. 20 kr.	7 gld.
zidaki ali obočniki	7 gld.	4 gld. 40 kr.
strešniki	8 gld. 30 kr.	7 gld.
žlebaki	22 gld. 11 kr.	16 gld. 40 kr.
opeke za tlak	15 gld.	12 gld. 9 kr.

Leta 1728 so bile opeke še dražje. Zidaki in obočniki so se prodajali nemeščanom po 8 gld., meščanom pa po 6 gld. za 1000 kosov.

Poleg mestnih opekarn je obstajala v začetku XVI. stoletja še ena opekarna pod Rožnikom. Neki Praunwart, ki je postal leta 1507 lastnik graščine Pod Turnom (Tivoli), je postavil opekarno na zemljišču te graščine, ki se je imenovalo tudi Pod Rožnikom. To posestvo je prodal Praunwart leta 1534

mestu Ljubljani. Mesto je ostalo njegov lastnik do leta 1580, ko ga je prodalo mestnemu sindiku Melchioru Pantaleonu. Od tega ga je kupil leta 1601 jezuitski kolegij v Ljubljani. Kaže, da ta opekarna sploh ni obratovala, odkar je magistrat kupil posestvo in da je bila tako zanemarjena, da se je celo njena streha podrla.

Jezuiti so potrebovali mnogo opeke za svoje zgradbe. Leta 1598 so kupili skoraj polovico vseh od mestnih opekarn prodanih opek, leta 1601 pa skoraj četrtino. Iz tega razloga so v začetku leta 1608 sklenili odstopiti svojo zapuščeno opekarno magistratu, da bi od njega dosegli ugodnejše cene pri nakupu opeke. Postavili so pa pogoje, ki so bili za magistrat nesprejemljivi. Na to je izjavil jezuitski kolegij, da je pripravljen obdržati svojo opekarno, vendar pa da mu mora magistrat poravnati škodo, ki jo je povzročil s tem, da se je streha podrla. Magistrat je te pogoje zavrnil s pripombo, da se ne spominja nikake škode, ki bi jo bil on povzročil, češ da te opekarne doslej nikoli ni imel v posesti. Mislil je pri tem najbrž, da je ni imel nikoli v obratu. Nato so se jezuiti obrnili na reformacijsko komisijo in zatožili magistrat, češ da noče prevzeti njihove opekarne. Na podlagi naročila te komi-

sije je magistrat sklenil, da prevzame opuščeno opekarno in da dobavi jezuitom, dokler ne dokončajo svojih zgradb, letno za tri cele peke raznih vrst opeke, kot jih bodo potrebovali jezuiti proti plačilu v gotovini po meščanski ceni. Na podlagi tega sklepa z dne 17. marca 1608 je magistrat prevzel propadlo opekarno pod Rožnikom in je ni več obnovil.

Že istega leta so dobili jezuiti v smislu omenjenega dogovora iz spodnje mestne opekarne 1700 zidakov, 25.550 dvojnih zidakov, 2000 strešnikov in 100 žlebakov po meščanski ceni.

Zaradi tega so nazivali v tem letu spodnjo opekarno »jezuitsko opekarno«. Zgornjo opekarno so pa istega leta zaposlovali v glavnem ljubljanski kapucini, ki so potrebovali velike množine opeke. Iz tega razloga se je v tem letu imenovala »kapucinska«.

OPOMBA

1. Fr. Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke, st. 92 in 105.

Viri: Mestni arhiv ljubljanski, Sodni protokoli za leta 1521—1731, dalje knjige izdatkov 1581 do 1731, končne davčne knjige 1600—1731; ibidem, zbirka listin — Literatura: Ivan Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani.

SOBOŠKI JOBAGIONI

IVAN ZELKO

Za madžarskega kralja Ladislava (1075—1094), se je na področju prekmurskega ozemlja premaknila madžarska mejno-obrambna črta — *gyepüvonal* — na zahod: od črte Letenye—Paka—Csesztreg—Krčica—preko Mure.¹ Kakor izvaja madžarski zgodovinar Holub, so stražarje prvotne madžarske mejno-obrambne črte najčešče imenovali z izrazom »*speculatores*«. ² Mejne stražarje — *speculatores* — omenja listina iz l. 1208 v vasi Krčica.³ L. 1213 nastopajo »*speculatores*« na področju Dobre.⁴ Kraljevi stražarji (*speculatores domini regis*) so bili naseljeni ob Krki v okolici Csesztrega.⁵

Nova madžarska mejno-obrambna mreža nasproti Nemcem pa je v XIII.—XV. stoletju bila razpredena na ozemlju današnjega Prekmurja. Vmesni člen v madžarskem obrambnem sistemu je bila tudi Murska Sobotica. Za mejne stražarje, ki so bili sicer v službi zemljiških gospodov, najdemo v tem razdobju izraz »*iobagio*«. — Prvotni pomen besede *iobagio* je »úr. főúr«, gospod, ma-

gnat — in izhaja od madžarskega pridevnika »jó«, dober. Glede oblikovne tvorbe pa tudi madžarskim jezikoslovcem ni jasno, kako je prišlo končno do navedene polatinjene oblike *iobagio*.^{5a}

V listini iz leta 1347 so omenjeni jobagioni na Tišini in v Murski Soboti (*iobagiones de Mesynch et de Belmura*).⁶ — Jobagioni so bili uslužbeni pri upravnih gradovih v Gornji in Dolnji Lendavi. Leta 1358 je madžarski palatin Nikolaj Kont uredil dolžnosti h gornjelendavskemu gradu pripadajočih jobagionov.⁷

Najstarejši historični zapis o dolnjelendavskih jobagionih imamo iz l. 1192. Ko je navedenega leta Hahold kupil zemljišče *Lindva* (Dolnja Ledava), se je pritožil, da si del zemljišča — v gozdovih — nasilno prisvajajo zaladski jobagioni Pavel, Ivan in Vid (... *quandam particulam praedii Lindva in sylvis Jobbagyones Saladiensenses habent: Paulus, Ionnes et Vidus suam esse iustitiam reprehenderunt*).^{7a} In zopet je go-